

23. *Uzun N.E.* Anaçizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçev / N.E. Uzun. – İstanbul: Multilingual, 2000. – 400 s.

Стаття надійшла до редакції 22 жовтня 2013 року.

Шавелашвили Е.В., к. филол. н., асист.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОСТРОЕНИЯ ЧАСТЕРЕЧЕВЫХ КЛАССИФИКАЦИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ТЮРКОЛОГИИ

В статье рассматриваются теоретические основы определения системы частеречной классификации в современной тюркологии, также анализируется турецкая грамматическая традиция, которая формировалась под влиянием арабской, русской и европейской традиций. В современной тюркологии представлены два типа частеречных классификаций: гомогенная и гетерогенная.

Ключевые слова: части речи, гомогенная классификация, гетерогенная классификация частеречный критерий.

Shavelashvili E., Cand.Phil.Sci, Assistant Professor,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF BUILDING THE PARTS OF SPEECH CLASSIFICATION IN THE MODERN TURKISH LANGUAGE

The article describes the theoretical basis to determine the classification of word classes in modern Turkish also analyzes Turkish grammar tradition that has been formed under the influence of Arabic, Russian and European traditions. In modern Turkish language there are presented two types of words classification: homogeneous and heterogeneous.

Keywords: parts of speech, homogeneous classification, heterogeneous classification criterion of the part of speech classification.

УДК 81- 112

Шевченко Ю. О., здобувач,
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ДАВНЬОМУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ІРАНІ У ПОРІВНЯННІ З АРАБСЬКОЮ МОВОЗНАВЧОЮ ТРАДИЦІЄЮ

Статтю присвячено дослідженню особливостей розвитку граматичної думки в давньому та середньовічному Ірані в порівнянні з арабською лінгвістичною традицією стародавньої та середньовічної доби. Арабська мова значною мірою вплинула на розвиток національних мов країн мусульманського Сходу й Ірану зокрема. Тим не менш, граматична думка Ірану давньої та середньовічної доби має свою специфіку історичного розвитку, що зумовлено різними чинниками, передусім належністю перської й арабської мов до різних гілок мовної сім'ї, особливими історичними умовами, які сформували характерні передумови появи та розвитку перських та арабських лінгвістичних традицій.

Ключові слова: *абетка, граматичні школи, лінгвістичні традиції, лексикографія, шрифти.*

Постановка проблеми й завдань дослідження. У дослідженні ми розглянемо ключові чинники, які сформували характерні напрямки та передумови становлення перської та арабської граматичної думки стародавньої й середньовічної доби. Нашим науковим завданням є проведення зіставного аналізу розвитку давніх і середньовічних лінгвістичних традицій представлених народів мусульманського Сходу.

Аналіз останніх публікацій і актуальність дослідження. Історія перської й арабської лінгвістичної думки вже розглядалася сходознавцями на Заході, у країнах Сходу та на теренах колишнього СРСР. Зокрема, проблемою історії східної лінгвістики займалися Едвін Лі Джонсон, Бадр-аз-Заман Гаріб, Т. О. Амірова, Ф. М. Березін, В. А. Звєгінцев, В. С. Рибалкін, І. І. Ковалик, а також багато інших науковців. Однак, саме історія перської й арабської граматичної думки на початковому етапі її розвитку та за доби середньовіччя ще залишається недостатньо вивченою.

Мета дослідження. Метою нашого дослідження становить виявлення та зіставлення головних чинників, що вплинули на розвиток стародавніх і середньовічних лінгвістичних традицій перського й арабського народів.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є наукові лінгвістичні підручники й статті з історії східної лінгвістики, серед них: В. М. Алпатова, Ф. М. Березина, І. І. Ковалика, І. П. Сусова, Алі Фаргалі.

Предметом дослідження слугують перські й арабські лінгвістичні традиції давньої й середньовічної доби та їх особливі напрямки розвитку.

Основний матеріал і наукові результати дослідження. Слід зауважити, що перське й арабське мовознавство є недостатньо вивченим у межах загальної лінгвістики, особливо з огляду їхнього співставлення.

Постання арабської лінгвістичної традиції є дискусійним питанням в орієнталістиці, де наявні два погляди на цю проблему. Зокрема, Ф. М. Березін зазначає, що “згідно з першим, давньоіндійське й античне (греко-римське) мовознавство певною мірою вплинули на розвиток арабської граматичної думки, розквіт якої припадає на VIII-XIII ст., а відповідно до іншої точки зору, арабська лінгвістична традиція виникла самостійно” [Березін 1984, с. 16].

Пробудження інтересу до мови в Ірані стародавньої доби було зумовлене релігійним фактором, оскільки зі з'явою зороастризму в другій половині I ст. до н. е. виникла потреба у фіксації релігійних текстів цього культу, внаслідок чого була укладена перша письмова пам'ятка давніх іранців – Авеста. Для запису священних текстів “Авести” використовувалося письмо, що сягало коріннями арамейської графіки, яка також застосовувалася до появи середньоперської – державної мови часів правління династії Сасанідів [Сусов 1999, с. 28]. Невдовзі цей шрифт отримав назву “авестійське письмо”.

Тож об'єктом граматичної думки цього народу, на відміну від арабської, на початку її формування були інші мови. Цей факт не викликає суперечок у наукових лінгвістичних колах.

Написання Авести заклало підґрунтя для появи перших лінгвістичних традицій стародавнього Ірану в релігійному річищі, але згодом отримав свій розвиток і лексикографічний напрямок, який майже до XVIII ст. був єдиним засобом рефлексії поглядів іранського народу щодо власної мови.

Із появою лексикографії давньоіранська лінгвістична думка набула своєї специфіки, що знову суттєво відрізняло її від арабської. Зокрема, спостереження за мовними явищами не виходили за рамки лексикографії, оскільки об'єктом дослідження слугував лише лексичний матеріал, на основі якого створювалися словники. Граматика як окрема наука сформувалася в Ірані лише в XIX ст., не існувало навіть перського терміна для позначення цієї науки. За відсутності граматичного вчення в давню добу в іранській лінгвістиці не розроблялися граматичні теорії, не створювалися граматичні школи. Перші лексикографічні письмові пам'ятки склалися з авестійсько-середньоперських, арамейсько-середньоперських

словників, які були створені за часи правління династії Сасанідів. На жаль, нам не відома точна їх кількість, не зберіглися імена укладачів представлених лексикографічних пам'яток.

Проте, зі збережених уривків відомостей, які дійшли до наших днів, ми дізнаємося, що для укладення вищезгаданих словників використовувалося авестійське письмо, яке також слугувало для фіксації середньоперських слів, більш відомих під назвою “пазенд” або “пазанд”. Слово “пазенд” походить від авестійського словосполучення “*paiti zainti*”, що можна перекласти як “призначений для коментарів”. Пазенд був однією з письмових систем, яка застосовувалася до середньоперської мови, а також для написання або перекладу Авести – збірки священних текстів Зороастризму.

Однією з найцікавіших пам'яток середньоперської лексикографії є “*Frahangī oīm-ēvak*”. Назва словника являє собою початок тексту для авестійського слова “*oīm*” (“один”), до якого наводиться середньоперський еквівалент “*ēvak*” із тим самим значенням. Як зазначає І. П. Сусов, представлений словник містить тлумачення 1000 авестійських, 2250 пехлевійських та 833 арамейських слів і призначався для зороастрійця, бажуючого вивчати авестійську мову [Сусов 1999, с. 28]. З часом ця лексикографічна праця отримала статус авторитетного видання і тричі подавалася до друку та відома за шістьма рукописами [Rossi 1975, с. 76].

Інтерес до проблем мови в арабів, як і у персів та давніх індійців, також стимулювався релігійними чинниками, оскільки постала практична необхідність зробити зрозумілою для мусульман священну книгу Коран і вберегти класичну арабську мову від впливу діалектів, але ця цікавість не обмежувалася лише релігійним напрямком і виходила далеко за межі нього.

Перші арабські лінгвістичні вчення ще на початковому етапі свого розвитку відрізнялися ґрунтовним і різнобічним підходом до вивчення проблем мови. Як і в античній Греції, де існувало дві ґраматичні школи – олександрійська та пергамська, на теренах арабського халіфату в VII – VIII ст. були засновані мовознавчі осередки в місті Басра і Куфа.

Представники ґраматичної школи Басри дотримувалися пуризму щодо питань мови й намагалися суворо наслідували норми класичної арабської, натомість їх опоненти з Куфи допускали відхилення від її літературних норм, особливо в царині синтаксису.

Не дивлячись на те, що арабська лінгвістика деякою мірою використовувала модель античної Греції, зокрема створення

граматичних шкіл, крім того, використовувалися наукові надбання давньої Індії, її не можна вважати копією давньогрецького мовознавства чи синтезом давньогрецької та давньоіндійської граматики. Будова арабської мови є надто своєрідною в порівнянні з будовою грецької та санскритської мов, щоб переносити граматичні поняття та категорії цих мов на арабську [Ковалик, Самійленко 1985, с. 25].

Лінгвістична традиція персів довше зберігала лексикографічну спрямованість. У VII ст. внаслідок вторгнення арабів середньоперська стала мертвою мовою, а пазенд залишався єдиним засобом читання середньоперських текстів, хоча й недосконалим, оскільки середньоперська була консонантною, а більшість приголосних позначалися однаково.

Із наверненням іранців до ісламу та посиленням впливу арабської мови на перську виникла необхідність у створення арабсько-перських словників. Однією з перших лінгвістичних пам'яток доби перської мусульманської лексикографії є “*Lisān ut-tanzīl*” (“Мова передачі”). Створена праця є своєрідним коментуванням перекладів Корану і містить, на відміну від попередніх письмових пам'яток, уже нові специфічні лексикографічні прийоми: поступовий переклад словосполучення та його відтворення парним перським синонімічним словосполученням, переклад арабського масдару синонімічною парою перського інфінітиву.

Ці прийоми свідчать, на переконання Ф. М. Березіна, про значний розвиток лексикографічної техніки в порівнянні зі словниками середньоперської доби [История лингвистических учений 1981, с. 106].

Лексикографічного напрямку торкнулася і наукова творчість арабських лінгвістів, що охоплювала різні аспекти рідної мови. Як і в Ірані, активно створювалися словники. Найвідомішим з них став тлумачний словник арабської мови “*Kitāb al-Ayn*” (“Книга айна”), укладений одним з основоположників арабського мовознавства Халіл аль-Фаріхаді (бл. 718 – 770), саме його словник став першою арабською лексикографічною пам'яткою тієї доби [Ковалик, Самійленко 1985, с. 26].

“*Kitāb al-Ayn*” суттєво відрізняється від лексикографічних пам'яток перських укладачів, які здебільшого містять лише переклад та тлумачення лексичного матеріалу, тоді як в арабському

словнику разом з лексикою автор стисло описує фонетичну систему арабської мови.

Крім словників, арабські лінгвісти працювали над створенням граматичних праць арабської мови. Серед них, як відомо, був учень Халіла, перс за походженням Сібавейхі (пом. 793 р.), відомий, як найвидатніший мовознавець і автор праці “Al Kitāb” (“Книга”), де він підсумував попередні лінгвістичні пошуки і виклав у повному вигляді систему арабської граматики.

Хоча перська лінгвістична традиція переважно зберігала лексикографічну спрямованість, проте в епоху середньовіччя дослідження перських мовознавців почали врешті-решт виходити за її межі. Одним з найвидатніших представників лінгвістичних кіл був Аль-Фарабі (872–951), якого називали “Аристотель Сходу” [Бегматов 2012, с. 110].

Наукова творчість Аль-Фарабі є багатогранною, оскільки ліву частку його творів становлять філософські трактати, тим не менш його дослідницька діяльність певною мірою торкалась і проблем мови. Зважаючи на те, що мовою науки того часу була арабська, вона також стала об'єктом лінгвістичних досліджень у тодішньому Ірані.

Особливістю поглядів Аль-Фарабі було використання лінгвістичних концепцій Аристотеля, зокрема саме він застосував аристотелівську тріаду щодо арабської граматики, виділяючи ім'я, дієслово та частки.

Однак, у цю традиційну класифікацію він додає значення кожної частини мови. Ім'я Аль-Фарабі поділяє на абстрактне, конкретне, одиничне чи загальне, а частки, на відміну від грецької граматики, де вони розглядались як такі, що не мають значення, визнав як такі, що вказують на значення. Крім цього, Ал-Фарабі розробляє двоступеневу класифікацію часток, перший рівень якої базується на античній грецькій лінгвістичній концепції, подає класифікацію прислівників за якою вони поділяються на тринадцять розрядів: прислівники істинності, хибності, підтвердження, сумніву та інші. Запозичена ним концепція Аристотеля щодо виокремлення трьох частин мови стала наріжним каменем учення про частини мови в перському мовознавстві, його спостереження за явищами мови значно розширили поле лінгвістичних досліджень. Однак, порівняно з викладками арабської граматичної системи, його дослідження не є ґрунтовними.

У цей же період арабські лінгвісти продовжують свої наукові пошуки, які провадяться здебільшого в межах граматичного вчення.

Накопичений досвід попередників, намагання примножити його й старанне визначення арабськими вченими специфіки своєї мови сформували самобутній підхід до її вивчення. Так, за встановленою традицією вони поділяли граматику на синтаксис, морфологію та фонетику і займалися дослідженням проблем словотворення, завдяки чому в XI ст. високого рівня досягла теорія кореня. І тепер, як стверджує А. М. Ханафеева, “синтаксис і морфологія являють собою найбільш оригінальні частини арабської граматики, які не мають джерел ні в грецьких, ні в індійських працях і орієнтовані на специфіку саме арабської мови” [Ханафеева 2008, с. 159].

Завдання синтаксису полягало у вивченні структурно-семантичних особливостей речення, його типів. Морфологія в свою чергу розглядала частини мови, особливості їх формотворення, зокрема вивчалися такі питання: ім'я й класи імен, дієслово та його класифікації форм й ціла низка інших мовних явищ. У фонетичних розділах граматичних праць описувалися артикуляція арабських звуків, комбінаторні зміни. Лінгвістичні теорії арабських мовознавців XI ст. знаходили своє вираження у чисельних наукових працях. Одним із авторів таких творів був Маухіб ал-Джавалікі (1073 – 1144), відомий як автор граматики у віршах, книжки про мовні помилки народу, автор першого арабського словника іншомовних слів [Ковалик, Самійленко 1985, с. 27].

Хоча деякі іранські лінгвісти вели наукову діяльність з дослідження мови поза рамками лексикографії, становлення лінгвістичної думки Ірану цієї ж доби значною мірою не відрізнялося від попередніх століть. Як і раніше, укладалися численні словники, у цей же час отримала свій розвиток новоперська література. Словникова робота провадилась у декількох напрямках: укладалися тлумачні словники перської мови, двомовні словники, тлумачні словники для поезії та термінологічні словники. У цей період основним чинником розвитку лінгвістики стала література й поезія, поетичні форми письмової мови стали властиві не лише художній літературі, а й також науці, дидактиці, богослов'ю.

Вплив арабської й місцевих діалектів значно змінили лексичний склад новоперської мови, що обумовило появу гіпертрофованої синонімії, яка зберіглася і у сучасній перській й у споріднених мовах, зокрема дарі-кабулі та таджицькій мові.

Найстарішою лексикографічною пам'яткою, яка зберіглася до наших днів, є “Lughāt-i furs” (“Словник перської мови”) Асаді Тусі

(пом. 1072). Саме його словник заклав міцні основи лексикографічної роботи на матеріалах новоперської мови [История лингвистических учений. Средневековый Восток 1981, с. 117]. Асаді Тусі ввів основні засади укладання тлумачного словника для перської мови: розподіл лексичного матеріалу на глави, абетковий принцип, за яким бралася за основу остання літера тлумачного слова. Одним із найвідоміших словників доби середньовіччя був “Tāj āl-māsādir” (“Венець масдарів”), що містив збірку дієслівних інфінітивів [Баевский 1968, с. 13].

Натомість протягом XI – XIII становлення арабської лінгвістичної традиції відбувалося у двох напрямках. Арабські мовознавці продовжували наполегливо працювати над удосконаленням опису як граматичного, так і лексичного матеріалу. Крім наукових праць Маухіба аль-Джавалікі нам відомі і інші граматичні твори та словники, зокрема трактат аз-Замахшарі (1075 – 1144) “Al-mufāssāl” (“Докладне викладення”), у якому докладно подається арабська граматики, праця ас-Салаба “Вчення про лексику і пізнання сокровенного в арабському” – словник з класифікацією лексики, поданої на зрозумілій основі. Розвиток лексикографічного напрямку в арабській лінгвістиці продовжувався і в наступних століттях. Так у XIV ст. Аль-Фірузабаді (1327 – 1401), перс за походженням, видав 60-томний словник, а за іншими джерелами – 100-томний словник, укладений на основі праць Ібн-Сіда та індійського мусульманина Сагані і доповнений південно-арабською лексикою. Однак, представлений словник не зберігся, проте на його основі Аль-Фірузабаді уклав інший словник під назвою “Ghāmus” (“Океан”). Після смерті автора його лексикографічна праця була високо оцінена лінгвістичними колами й іменем Ghāmus почали називати будь-який словник.

У той самий час лексикографія в Ірані залишалася панівним напрямком лінгвістичної традиції іранського народу. У середині XIV ст. змінюється принцип укладання словників Асаді Тусі. Перські лексикографи укладають словники, керуючись першою літерою тлумачних слів, глави словника розташовуються за розділами згідно з абеткою останніх літер. Першим словником, укладеним за новим принципом був “Dāstur āl-āfāzil” (“Довідник вчених”).

Під час укладання словників почала застосовуватися класифікація власне перської лексики, визначалися прості та складні слова, в окремі частини виносились інфінітиви та іноземні запозичення, зокрема арабські та тюркські. Укладались додатки до

словників, які містили фразеологічні та ідіоматичні вирази, середньовічні словники виконували роль довідників з орфографії та орфоєпії. Словникові статті давали пояснення до правильного написання слова, точного читання та вимови. До XVIII ст. лексикографія в Ірані залишалась головним напрямком розвитку науки про мову тих часів.

Висновки. На основі результатів нашого дослідження ми можемо зробити такі висновки: становлення перських і арабських лінгвістичних традицій відбувалося в різних історичних умовах, що сформувало самобутній підхід у перських та арабських лінгвістичних колах до вивчення проблем мови та її явищ.

Головною рисою перського мовознавства, порівняно з арабським, є те, що протягом століть, починаючи з давньої доби і до кінця середньовіччя, процес його становлення відбувався лише в лексикографічному напрямку.

Натомість лінгвістична традиція арабського народу відрізняється ґрунтовним підходом до вивчення проблем мови, оскільки розвивалася вона в декількох напрямках: фонетичному, граматичному й лексикографічному. Крім цього, створювалися граматичні школи, які вели живу полеміку щодо вивчення мовних явищ, на основі якої розроблялися лінгвістичні теорії, робилися наукові відкриття в царині мовознавства.

Перспективи подальших досліджень. Увесь цей комплекс проблем, разом з іншими особливостями становлення лінгвістики Ірану у порівнянні з арабською (та європейською) лінгвістичною традицією, є завданням для нашої подальшої наукової діяльності в дослідженні особливостей дескрипції дієслова як частини мови у вищезазначених лінгвістичних традиціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Баевский С.И.* Описание персидских и таджкских рукописей института народов Азии / С.И. Баевский. – М.: Издательство “Наука”, 1968. – 89 с.

2. *Березин Ф.М.* История лингвистических учений / Ф.М. Березин. – М.: Издательство “Высшая школа”, 1984. – 311 с.

3. *Бегматов Э.А.* Аль – Фараби о языке и культуре речи / Э.А. Бегматов. Вестник Челябинского государственного университета. Вып. 12. – 2012 – С. 110 – 113.

4. История лингвистических учений. Средневековый Восток / Отв. ред. А.В. Десницкая, С.Д. Кацнельсон. – Л.: Наука, 1981. – 306 с.

5. *Ковалик І.І.* Загальне мовознавство. Історія лінгвістичної думки: Навч. посібник / І.І. Ковалик, С.П. Самійленко. – К.: Вища шк., 1985. – 216 с.

6. *Сусов І.П.* История языкознания / И.П. Сусов. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 1999. – 151 с.

7. *Ханафеева А.М.* Арабская языковедческая традиция / А.М. Ханафеева. Вестник Челябинского государственного университета. Вып. 9. – 2008 – 193 с.

8. *R o s s i A.V.* Linguistica mediopersiana / R o s s i A. V. – Napoli, 1975. – 76 p.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2013.

Шевченко Ю. А., соискатель,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИДЕЙ В ДРЕВНЕМ И СРЕДНЕВЕКОВОМ ИРАНЕ В СРАВНЕНИИ С АРАБСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИЕЙ

Представленная статья посвящена исследованию особенностей развития грамматической мысли в древнем и средневековом Иране по сравнению с арабской лингвистической традицией древней и средневековой эпохи. Арабский язык в значительной степени повлиял на развитие национальных языков стран мусульманского Востока и Ирана в частности. Тем не менее, развитие грамматической мысли Ирана древней и средневековой эпохи имеет свою историческую специфику, что обусловлено различными факторами, в первую очередь принадлежностью персидского и арабского к разным ветвям языковой семьи, особыми историческими условиями, которые сформировали характерные предпосылки появления и развития персидских и арабских лингвистических традиций.

Ключевые слова: азбука, грамматические школы, лингвистические традиции, лексикография, шрифт.

Shevchenko Y. O., applicant,
Institute of Philology Taras Shevchenko University of Kyiv

FEATURES OF LINGUISTIC IDEAS IN ANCIENT AND MEDIEVAL IRAN

IN COMPARISON WITH ARABIC LINGUISTIC TRADITION.

This article is devoted to the study of linguistic features in ancient and medieval Iran compared with Arabic linguistic tradition of the ancient and medieval era. Arabic language had a significant impact on the development of the national languages of the Muslim East and Iran in particular. However, the grammatical thought of ancient and medieval Iran has its own specific historical development, which is caused by various factors. This is primarily due to the fact that the Persian and Arabic languages belong to different language groups, as well as the special historical conditions that have shaped the specific prerequisites for the development of Persian and Arabic linguistic traditions.

Keywords: *alphabet, grammar school, linguistic traditions, lexicography, font.*

УДК 811.161.2'373.46

Шеремета Н., здобувач,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті розглянуто проблему застосування правничої термінології у нормативно-правових актах. Проаналізовано основні особливості використання, узагальнено стан і перспективи сучасної термінології права. Дослідження здійснено на матеріалі законодавчих актів України.

Ключові слова: *українська мова, правнича термінологія, термін, термін права, нормативно-правові акти.*

Тлумачення української правничої термінології, її досконале вивчення є одним з основних завдань сучасної науки.

Рівень вивчення термінології права та її досконалість залежить від того, як розвиваються лінгвістичні, правничі та суміжні з ними науки. Теоретики права широкого профілю різних галузей правової науки, мовознавці (спеціалісти у галузі термінології, лексикографії, вивчення проблем математичної та прикладної лінгвістики) та фахівці царини обчислювальної техніки, інформаційних систем, штучного інтелекту (програмісти, математикти тощо)